

När Zlatan blev en del av konsthistorien

Kutte Jönsson

Institutionen för idrottsvetenskap, Malmö högskola

Inledning

Den här föreläsningen kommer att handla om idrottens estetik. Och huruvida idrott bör betraktas som konst.

Detta tema skulle naturligtvis kunna betraktas som perifert, inte minst ur ett politiskt och moraliskt perspektiv. De riktigt brännande idrottsfilosofiska frågorna handlar ju oftast om sådant som sorterar under politikens område.

Så har många resonerat kring hur idrotten inte sällan blir till ett politiskt maktmedel, hur idrotten bekräftar och förstärker genuskillnader, hur idrott odlar fascistoida attityder, hur idrott både kan skapa och slå sönder gemenskaper – och, inte minst, hur idrott många gånger fungerar som ett instrument för fostran av de mest skilda slag.

I ljuset av sådana "hårda" politiska frågor framstår lätt frågor om idrottens estetik som perifera; som lyxfrågor som endast torde intressera de redan intresserade.

Men inget är mer fel.

Tvärtom utgör de estetiska aspekterna idrottens själva hjärta – eller själ, om man så vill. Eller för att tala med den amerikanska idrottsfilosofen Heithier Reid: alla de värden som ryms i frågor som vanligtvis kopplas till moralens och politikens domäner, är i själva verket en fråga om estetik.

Varje gång idrott väcker känslor av moralisk eller politisk natur, är det samtidigt en fråga om en estetisk upplevelse. Den förhöjda emotionella effekten som många upplever när de utövar eller ser på sport, skapar mening åt idrotten. Och så binds politiken och moralen ihop med estetiken. Eller för att citera Wittgenstein: *Ethik und Aesthetik sind Eins* – etik och estetik är ett!

För vad hade idrott varit utan dess estetiska kvaliteter? Den hade varit meningslös, eller i bästa fall en enda gigantisk – och själlös – uppfostringsanstalt. Tömd på substantiellt innehåll, tömd på mening.

Eller annorlunda uttryckt: om det inte varit för estetiken skulle idrottens attraktionskraft varit mycket begränsad. För att återigen låna ord från Heithier Reid: estetiken speglar alla de dygder som förknippas med idrottsprestationer. Idrott handlar, så att säga, inte endast om tekniska färdigheter, utan också om det som överskrider färdigheterna och ger dem mening.

Att idrott är, eller kan vara, estetiskt tilltalande är en sak. Det betyder dock inte att det är konst. Om detta har det resonerats en del, inte minst inom idrottsfilosofin. Och naturligtvis finns det olika uppfattningar om den saken. Så låt

oss stanna vid den frågan en stund. Och vad är väl bättre än att ta utgångspunkt i en konkret händelse. Som ett mål av Zlatan Ibrahimovic.

Zlatans konstsmål

Onsdagen den 14 november 2012, i samband med att den nya nationalarenan Friends arena i Solna skulle invigas, spelade Sveriges a-landslag för herrar vänskapsmatch mot England. Sverige vann matchen med 4-2, och Zlatan gjorde alla de fyra svenska målen. Det var det fjärde målet, som kom i nittionde minuten, som senare kom att bli speciellt omdiskuterat. Från tjugofem, trettio meters håll gjorde Zlatan en cykelspark. Bollen gick i en båge över den engelska försvarslinjen och målvakten – och in i mål.

I England sände BBC matchen, med Stan Collymore som en av kommentatorerna:

I Sverige var det TV4, med Robert Perlskog och Jens Fjellström som kommentatorer:

Kommentatorerna beskrev målet nästan identiskt. Som ett *konstsmål*.

”Eftersnacket”

Zlatans mål kom snabbt att bli omtalat över hela fotbollsvärlden. Alla skrev om det. Den engelska tidningen *Daily Telegraph* utnämnde målet till ”tidernas mål”. Och i Sverige kom senare Expressen att utlysa en läsarundersökning där deltagarna fick besvara frågan om vilket ”Zlatan-konstverk” som är snyggast.

Inifrån idrottsvärlden hade man med andra ord bestämt att målet inte bara var vackert – utan också något av ett konstverk.

Det visade sig snart inte bara vara en uppfattning som fanns inom idrottsvärlden, utan även inom delar av konstvärlden. Exempelvis beskrev den serbiske författaren Ivan Tokin målet som ”en vild symfoni som alla förstår”. Det Tokin såg var, med andra ord, ett mål präglad av koreografisk musikalitet och tonsäkerhet.

Det spektakulära målet innebar att även sportredaktionen på Sveriges Television fattade ett unikt beslut. Till söndagens *Sportspegeln* hade man låtit bjuda in en konstkritiker till studion för att recensera målet.

Konstkritikerns argument

Recensenten var SVT:s konstkritiker Dennis Dahlqvist, med lång erfarenhet av konst, i egenskap av konstkritiker såväl som curator.

Och Dahlqvist levererade. Exempelvis kom han att jämföra Zlatans mål med Picassos verk.

Argumentet utgick från premissen att ett konstverk främst bedöms utifrån originalitet. Det vill säga konstnärens förmåga att göra något fullständigt unikt och som dessutom förändrar hur vi ser på verkligheten.

Det var precis vad som skedde när Picasso uppfann kubismen, resonerade Dahlqvist, och det var det som skedde genom Zlatans mål. Verkligheten, eller det vi uppfattar som verklighet, försköts en aning. Innan det målet, resonerade Dahlqvist, gick det inte att föreställa sig att någon kan göra ett mål på det viset.

Nu var inte Dahlqvist dummare än att han förstod att det i tv-sofforna skulle resas en rad invändningar mot hans argument – inte minst från dem han kallade sportnördar.

Sportnördarna, menade Dahlqvist, pratar mest om Zlatans teknik och hans fysik. Och att alla, eller åtminstone många, elitspelare på Zlatans nivå skulle kunna återskapa målet rent tekniskt, på träning. Men, fortsatte han, det spektakulära med målet låg inte i hantverkskunnandet, utan i någonting helt annat. För på samma sätt som skickliga målare kan kopiera Picasso intill det identiska, så kan många fotbollsspelare skicka iväg en boll med en cykelspark,

och den kan till och med gå i mål. Men detta är inte intressant.

Det intressanta ligger i själva *idén*, i *tanken*. Under bråkdelen av en sekund får Zlatan en idé och han genomför den blixtnabbt. Ingen kunde föreställa sig detta. Det är också därför, hävdade Dahlqvist, som de engelska backarna blev helt ställda.

Så resonerade alltså Dennis Dahlqvist, och så motiverade han varför det är rimligt att se Zlatans mål som ett konstverk.

Nu skulle man naturligtvis kunna ta lätt på hans resonemang. Man skulle kunna säga att analysen är gjord av en uppenbart fotbollsintresserad och hänryckt konstkritiker som i efterhand konstruerar en grund för legitimitet för att uppskatta något så trivialt som ett mål i fotboll – men inget mer än det. Å andra sidan, skulle man kunna argumentera, säger just hänförelsen något om den estetiska kraften i målet. Hänförelsen kan därför inte tas bort från upplevelsen av "verket".

Hänförelsens betydelse för verket

Att så många blev hänförda över målet är naturligtvis lätt att förstå. Det finns en renhet i målet som förmodligen bidrog till att så många blev betagna av det. Men exakt vad var det som gjorde så många så hänförda?

För: Anta att bollen slagit i ribban eller helt missat målet. Skulle det konstnärliga värdet eller den estetiska upplevelsen varit annorlunda då? Eller anta att matchen spelats utan publik. Eller anta att matchen spelats med publik men utan kommentatorer, skulle upplevelsen blivit en annan då? Förmodligen. Eller anta att Sverige hade mött ett annat land än England, en fotbollsnation som bär på alldeles särskilda historiska konnotationer. Det hade blivit ett helt annat verk. För i verket samspelar spelaren inte bara med med- och motspelare på planen, utan också med publiken, tv-bolagens bilder, kommentatorerna och analytikerna. Det blir till en unik komposition som hade fallit sönder om så bara en del av kompositionen hade uteblivit. Om det bara varit Zlatan och en boll, så hade det blivit ett annat slags komposition.

I det sammanhanget kan man även fråga sig om målet hade betraktats på ett annat sätt om det hade varit en annan spelare än Zlatan som hade gjort det. Förmodligen skulle det det. Utan den ikoniska status Zlatan har fått, skulle verket sannolikt ha bedömts och recenserats på ett annat sätt, själva upplevelsen hade varit en annan. Det faktum att det nu var Zlatan, och ingen annan, som gjorde målet bidrog därför sannolikt till hänförelsen. Och hänförelsen kan i sin tur sägas ha blivit en del av verket.

Man skulle exempelvis kunna konstruera ett tankeexperiment där ingen hade brytt sig om Zlatans konstsmål, utan bara ryckt på axlarna. Vad hade då hänt med hans prestation?

Hänförelsens betydelse kan alltså inte underskattas. Framför allt inte när det kommer till idrott. Kanske är det just också hänförelsen som är den bästa förklaringen för varför en sport som fotboll kommit att bli den överlägset största sporten i världen. För kanske är det just sportens egen estetik som blir kvar när man skalat bort alla lager av samhällsteorier som vanligtvis används för att förklara sportens popularitet. Sporten i sig självt kan ju producera

estetiska värden som många finner attraktiva.

I själva verket finns det officiella intressen för att ytterligare estetisera sporten, något som exempelvis den slovenske idrottsfilosofen Lev Kreft uppmärksammat. I en artikel i *Soccer & Society* från 2013 beskriver han hur det internationella fotbollsförbundet lät ta fram en ny, lättare boll inför VM i Sydafrika 2010. Bollens fysiska egenskaper innebar bland annat att den kunde skruvas på ett vackrare sätt; dessutom flög den mer oförutsägbart genom luften. Innovationen bäddade med andra ord för att förena skönheten i en skruvboll med den inneboende dramatiken i ovissheten om var bollen landar. Kort sagt kan den här typen av materialteknologiska förändringar bidra till att ny estetik skapas, eftersom spelarna måste ta hänsyn till bollens egenskaper, vilket i sin tur kan leda till nya spelstilar och koreografier – och även påverka de faktiska matchresultaten.

Att idrott inrymmer estetiska värden råder det alltså ingen tvekan om. Om det är nog alla överens. I själva verket har estetik alltid haft en framträdande roll inom idrotten, och inte endast i idrotter där det estetiska utförandet utgör en väsentlig del av den enskilda sportens konstitutiva regelverk. Sådana finns det dessutom många av, som gymnastik, snowboard, backhoppning, konståkning, simhopp, konstsim, dans, dressyr, voltige, parkour – och säkert fler därtill. De estetiska idealen finns samtidigt också försänkta i de flesta andra sporter.

de Coubertins estetiska ideal

Estetikens och konstens betydelse för idrotten var också något som de moderna olympiska spelens grundare, den franske baronen Pierre de Coubertin, lade särskild vikt vid när han byggde den olympiska ideologin.

I själva verket betraktade de Coubertin estetik som en av de olympiska grundpelarna, och framför allt den estetik som uttrycktes genom den unga, manliga kroppens rörelser.

Lev Kreft

de Coubertin låg även bakom införandet av de så kallade kulturgrenarna på det olympiska programmet. Mellan 1912 och 1948 kunde man tävla i arkitektur, måleri, musik, skulptur och litteratur. En seger som fått särskild uppmärksamhet var segrarna av litteraturpriset 1912 i Stockholm. Med dikten *Ode au Sport*, fritt översatt "Sång till idrotten", vann Georges Hohrod och M. Eschbach guld.

Det kan vara den sämsta dikt som någonsin har skrivits, ett högstämt pekoral som mer är att likna vid ett substanslöst manifest än ett konstverk. Samtidigt ringar den in ett estetiskt ideal som fortfarande definierar idrottsetetiken. Så hyllas idrotten för sin inneboende skönhet. Författarna skriver att det inte kan finnas någon skönhet utan balans och proportioner, och idrottaren bemästrar dem båda, och genom det skapas harmoni som skänker rörelserna en rytm som gör styrkan gracil och kraftfull. Detta stannar inte vid att vara ett estetiskt omdöme. Författarna knyter även estetiken till dygder som rättvisa och ära.

De segrande författarna var nu emellertid en pseudonym. Bakom författarparet stod endast en författare – Pierre de Coubertin.

De idéer om idrottens estetiska egenskaper som formuleras i dikten är samtidigt egenskaper som många kommit att dela genom historien.

Om det sköna och det sublimes

En av som gått på djupet med detta är den tyske litteraturteoretikern Hans Ulrich Gumbrecht genom sin essäbok [In Praise of Athletic Beauty](#) från 2006. Boken är en formidabel hyllning till idrottens estetiska värden. Gumbrecht framhäver särskilt betydelsen av det han kallar en *närvarons kultur* som en del av skönhetsbegreppet.

Samtidigt är skönhet i hög grad en fråga om subjektiv smak. Men det är, å andra sidan, inget hinder för att en subjektiv smakpreferens inte skulle kunna vila på en betydligt fastare grund än vad subjektiviteten erbjuder. En fotbollskunnig åskådare kan exempelvis uppfatta en offsidefälla som vacker medan en mindre fotbollskunnig åskådare inte ser skönheten i den taktiska manövern som en följd av bristande kunskap om spelet. Men om den mindre kunniga hade haft kunskapen så skulle hon eller han sannolikt också sett det sköna i offsidefällan.

Förutsättningarna finns där redan från början. Offsidefällan innehåller, möjligen inneboende, estetiska egenskaper som rimligen gör den objektivt vacker. (Här kan man notera att "Arsenals offsidefälla" används som en del av en koreografi som de fem arbetslösa männen från Sheffield utför i Peter Cattaneos spelfilm *The Full Monty*, eller *Allt eller inget* på svenska, från 1997, när de övar inför att sätta upp en strippshow).

Å andra sidan: bara genom att *uppfatta* något som vackert innebär inte nödvändigtvis att det får en vidare effekt på åskådaren. Det är som med solnedgångar. I stunden kan man uppfatta en solnedgång som vacker, men det innebär nog sällan en påtagligt förändrad syn på världen för den som åser solnedgången. Skönheten kan snarare vara trivial och inte särskilt överväldigande. I det är avseendet kan en distinktion utvecklad av Immanuel Kant i sin bok *Kritik der Urteilskraft* (Kritik av omdömeskraften) från 1790 komma till nytta.

Kant upprättar nämligen en distinktion mellan det sköna och det sublimes. Enligt Kant är det sköna kopplat till ett objekts form, ett objekt som definieras av sina gränser. Det sublimes, å andra sidan, finner man i det formlösa objektet, i gränslösheten hos ett objekt. Det vill säga objektet består av egenskaper som på ett eller annat sätt skapar en emotionell reaktion hos den som upplever objektets gränslöshet.

Här kan man ta Zlatans mål som exempel igen. För den ointresserade kan målet visserligen vara vackert. Tillslaget, hur Zlatan hänger i praktiken upp-och-ner i luften, själva bollbanan, och så vidare, allt det skulle nog de flesta kunna uppfatta som vackert. Men det är inte självklart att upplevelsen skulle vara överväldigande. Men om vi finner målet överväldigande, så handlar det enligt Gumbrecht snarare om sublimitet än om skönhet.

Det är, så att säga, inte nödvändigtvis föremålet, eller objektet, för vår beundran som är drabbande, för den kan vara rent intellektuell och inte alls känslomässig; det är snarare känslan av gränslöshet i prestationen som är det drabbande. Det sublimes fångar på så vis någonting annat, någonting bortom den tekniska prestationen, någonting som borrar sig in i själen.

Men – är idrott konst?

Men nu tillbaks till frågan om idrott, och idrottsliga prestationer, även kan uppfattas som konst.

Jag nämnde inledningsvis att det länge varit omdiskuterat, inte minst bland idrottsfilosofer, huruvida det är rimligt att betrakta idrott och idrottsprestationer som konst. I själva verket är det en debatt som pågått i fyrtio år. Och givetvis beror svaret på hur man väljer att definiera såväl idrott som konst. Jag tänker inte fördjupa mig i den frågan här.

Men ser man till exemplet som jag använt här, Zlatans konstsmål i Sveriges match mot England 2012, såg fanns det uppenbarligen de som ansåg att just det målet är att se som ett konstverk. Och kanske skulle man även kunna se hela evenemang, som exempelvis olympiska spel, som gigantiska, och kitschiga, konstverk.

De som varit mest kritiska till att se idrott som konst menar att det finns inneboende begränsningar inom idrotten; idrottstävlingar och sporter är exempelvis begränsade av ett regelverk som definierar vad det är för slags tävling och vad det är för slags sport. Dessutom finns vanligtvis, åtminstone sett till tävlingsidrott, ett överordnat intresse av att vinna tävlingen snarare än att spela vackert eller vara nyskapande.

Konsten har inte sådana uppenbara begränsningar. Tvärtom uppmuntras konstnärer att vara just originella och nyskapande, att få åskådarna att se på världen på ett annat sätt än tidigare.

Å andra sidan skulle man kunna invända att språket kan vara begränsande eller att konstnärer kan begränsas av egenskaperna hos ett visst material, vare sig det handlar om musikinstrument, färger eller ord. Visserligen kan man vara nyskapande ändå; instrument kan användas på ett helt nytt sätt, nya sound kan skapas, rytmen i ett diktverk kan brytas itu och blir någonting unikt, kombinationer av färger kan leda till att världen förskjuts.

Men utgångspunkten är fortfarande ett existerande material. Man skulle även kunna argumentera att det inom konstvärlden finns regelsystem konstnärer tvingas ta hänsyn till, av såväl juridisk som moralisk karaktär. Man kan även hävda att kritikers uppfattningar om vad som är att betrakta som god konst i sig självt kan åtminstone uppfattas som en konstituerande begränsning som påverkar konstnären i skapandeprocessen.

Frågan om huruvida idrott är, eller kan vara, konst, kan i sin tur knytas till en konstfilosofisk debatt som tog fart på allvar under 1900-talet. Så låt oss göra en mindre utviking.

I början av 1900-talet, i samband med modernismens framväxt, kom konsten att ta sig annorlunda uttryck. Marcel Duchamps dadaistiska verk *Fountain* från 1917, ett verk som består av en utställd pissoar, kan kanske ses som något av en brytpunkt i hur konsten under resterande delen av 1900-talet kom att utmana den tidigare synen på konst. Efter Duchamp kom syndafloden.

Synen på originalitet kom också snart att förändras. Och lade grunden för inte minst popkonstnärerna under 1900-talets senare del, främst representerad av Andy Warhol och hans brilloboxar. Den nya konsten ställde konstfilosoferna inför nya frågor.

Om den institutionella konstteorin i korthet

Om inte förr blev det nu viktigt att försöka definiera vad konst är. Konstnärerna inom alla de modernistiska inriktningarna hade tvingat fram en sådan diskussion. De mest centrala texterna skrevs alla av amerikanska konstfilosofer, med början i Morris Weitz artikel "The Role of Theory in Aesthetics" från 1956. I den artikeln påbörjar Weitz en problematisering av konstbegreppet som sådant. 1964 tog Arthur Danto vid, med sin artikel "The Artworld", som i sin tur kan sägas lade grunden för George Dickies artikel "Defining Arts" från 1969, där det som sedan gått under namnet *den institutionella konstteorin* etablerades på allvar.

Kortfattat går teorin ut på att det är "konstvärlden", det vill säga konstnärer, gallerister, konstfilosofer, konstpublik och konstkritiker, som bestämmer vad konst är. Med Dantos ord betyder detta att det i ett konstverk måste finnas en atmosfär av en konstteori och en kunskap om konsthistorien, för att det ska bli konst. Om en medlem ur denna exklusiva skara bedömer något som konst så är det konst. Men det är samtidigt ett cirkulärt argument. Frågan besvaras egentligen inte. Kanske borde man, i Wittgensteins anda, snarare tala i termer av släktförhållanden mellan olika objekt.

I sin postumt utgivna bok *Filosofiska undersökningar* från 1956 resonerar Wittgenstein exempelvis kring spelbegreppet. Spel, hävdar han, kan betyda olika saker: det kan vara brädspel och kortspel, bollspel och olympiska spel, och så vidare. Sinsemellan skiljer sig spelen åt, men en sak har de gemensamt: de är alla spel. De bär på gemensamma familjedrag, precis som ett barn som kan likna båda sina föräldrar utan att vara identisk med någon

Marcel Duchamp, *Fountain*. Readymade, 1917

av dem.

Zlatans konstsmål kan med andra ord ha familjelikhet med ett mer konventionellt konstverk.

Men, skulle man kunna invända, bara för att det finns ett släktskap mellan Zlatans mål och ett konventionellt konstverk, så betyder inte det att Zlatans mål blir konst. En rimlig ståndpunkt, kan man tycka. Men kanske inte invändningsfri. Det är i grunden en teoretisk fråga.

Efter målet 2012 klev, som sagt, en erkänd medlem ur konstvärlden fram och hävdade att målet var ett konstverk. Dennis Dahlqvist, om ni minns. Och dessutom argumenterade han för sin sak. Och det är tillräckligt för att göra det till konst – åtminstone i enlighet med den institutionella konstteorin. Så måste man förstå saken.

Till detta skulle man även kunna argumentera att eftersom målet blev föremål i en konstdiskurs, och bäddades in i ett konstteoretiskt språkbruk, så skulle också det kunna ges en atmosfär av inte bara en specifik konstteori utan också av konst i sig självt. Med andra ord var målet inte bara ett mål i en vänskapsmatch, utan också ett konstverk.

Avslutning

Spelar då någonting av detta någon roll? Eller har jag mest ägnat mig åt en filosofisk tankelek? Ja, det är såklart möjligt. Å andra sidan kan en sådan här diskussion sätta idrotten i ett visst ljus. Exempelvis antyder det att idrott, precis som konst, bär på ett egenvärde – bortom nyttokalkyler och resultatmätningar.

En sak står hur som helst helt klar: Zlatans mål destabiliserade verkligheten, slog upp en glipa i kulissen, mot en annan värld. Det vill säga: precis som all god konst.

Tack!

Copyright © [Kutte Jönsson](#) 2016